

Перша передмова

Сан-Франциско, травень 1944

Позавчора я налаштував норвезьку радіостанцію і почув, що Сусанна Гюннерсен загинула в німецькому полоні.

Про неї мовилося як про дружину поета Гюннера Гюннерсена.

Я непорушно просидів на стільці пів доби. Коли ж підвів голову, побачив велику секундну стрілку, яка безгучно оберталася на циферблаті годинника.

Сусанно, ти ж була такою боягузкою. Пригадую той вечір на Парквасен, коли в нас стріляли, я бачив, як твоє серце скрижало від страху. І ту ніч, коли повернувся Гюннер, звук ключа в замку. Ніколи не бачив більш нажаханої людини. Ти завжди залякала від звуку ключа, який обертався у замку.

Не знаю, як я витримав цю дводобову агонію. Так воно є: коли думаємо про біль інших, то розповідаємо про власний біль. Вони вивезли Сусанну в Німеччину і там її убили.

Гюннер якось мені сказав: «Ніколи не матиму спокою, доки не вмере Сусанна».

Тепер він віднайшов спокій.

Минуло дванадцять годин, перш ніж я зателефонував Карлсонові. Він стояв на порозі, пильно приглядаючись до мене, — певно, думав, що я випив.

Я йому все розповів. Що — усе? Не пам'ятаю достеменно, що саме наговорив. Він змусив мене роздягнутися і лягти в ліжко.

Карлсон на коротко виходив, але потім весь час перебував поруч. Сидів на моєму стільці й читав, знаючи, що я не сплю.

— Може, ліпше викликати лікаря, щоб вколов вам заспокійливе? — тихо запитав він.

Я не хотів ніяких уколів. Увесь день пролежав із заплющеними очима. Підвечір встав з ліжка. Карлсон усе ще сидів у мене за спиною на моєму улюбленому стільці. Читав Букера Вашингтона.

Я запитав, скільки йому років. Виявилось — сорок п'ять.

Важко щось пояснити. Я сказав, що треба виправити моє бездарне життя. Який сенс жити далі після всього, що сталося, — якщо Сусанни вже нема на світі.

Карлсон відклав Букера Вашингтона й заговорив про Анди.

Спонукав мене слухати. Витворював картину в моїй уяві. Я бачив гори й ліси, зовсім інші, ніж звичні мені. Бачив синє небо над безмежними синіми лісами.

Карлсон полював там на гірських левів. Ми домовилися помандрувати туди.

— Суть у тому, — промовив Карлсон, — що ваше життя зовсім не змарноване. Вам лише п'ятдесят п'ять, ви сильний чоловік. Ви досягли великих здобутків, важко працюючи. Але й мали час на життя для себе. Цей етап завершився, ви його прожили. То й що? Вам лише п'ятдесят п'ять. Попереду ще п'ятнадцять-двадцять років, щоб обдумати минуле, і п'ятнадцять-двадцять років для тривалих подорожей світом. Я уявляю, як років через три ви зійдете з корабля у Мельбурні, щоб побачити Австралію. Уявляю, якпливете в човні Гангом.

Я мляво всміхнувся.

— Хто ви такий, Карлсоне?

— Я? Народився в Христіанії, як ви знаєте. Мій батько був старшим учителем в школі на Болтелеккені. Я втік з дому, коли отримав атестат.

— І одружилися два роки тому, коли вже працювали в мене?

Карлсон кивнув.

— Мері добра дівчина.

— Ви ж, напевно, не очікували побачити мене заплаканим? — запитав я трохи знічено.

Карлсон трохи подумав, перш ніж відповісти.

— Ні, чесно кажучи, не очікував. Сам пережив щось подібне у свої тридцять п'ять.

Я стиха засміявся. Карлсон здивовано глянув на мене.

— Ну, я знаю, про що ви. Біль утрати важко сприймати і в тридцять п'ять.

Ось я сиджу й пишу про Карлсона, свого прислужника, який довго пропрацював у моєму домі, перш ніж виявилось, що він норвег.

— Як ви це пережили, Карлсоне?

Він щиро глянув на мене.

— Таке неможливо пережити.

— Але ж ви одружилися?

— Так, одружився.

Сьогодні я лежав і думав про самотнього аргентинця, який часто провідував мене в готелі в Осло. Шкода, що тоді я не надто приязно до нього ставився. Думки пливли своїм плином, я відчував гірку пустку. Яким нікчемним було все, що я робив у своєму житті. Усе — гірка пустка й марність після смерті Сусанни, яку вбили німці. Усе, як порівняти з цим, нікчемне. Чому я дозволив їй залишитися у Норвегії? Чому, чому? Навіщо тепер безцільно блукати землею? Я написав у своїй книжці: «Убивство й кохання — єдине, про що варто писати». Неправда, ніщо не варте писання. Єдине, що чогось таки варте, — тиша. Сидіти посеред огрому тиші, слухати її і нічого не бажати.

Я лежав, згадуючи чоловіка, який підпалив купу мотлоху на березі річки в Канзасі. Думав про ланцюжок на шию, який узяв в Агнес, про свого брата, якого застрелили німці. Він похований у могилі батьків у Йорстаді. Думки мандрували далі, я думав про Мері, тлінність, тлінність... Увесь час повертався образ Сусанни, убитої німцями, я бачив її під стіною, побиту й скривавлену. Я знаю, як усе відбувалося, уявив, коли слова з радіо заповнили кімнату: «Серед останніх жертв німецького концтабору була Сусанна Гюннерсен, уроджена Тіле, дружина поета Гюннера Гюннерсена».

Чи Гюннер віднайшов нарешті спокій?

Думки помандрували до маленького хлопчика, який пас череду на луці біля фьорду Орнес, а тоді знову до Сусанни, знову й знову до Сусанни. «Ти забудеш про мене, коли я помру, але ніколи, ніколи, ніколи раніше». Я згадав свого покійного батька, як він блукав садом, який колись йому належав. Як

ячали сови на полонині — сетері Єнні; той похмурий ранок, коли поверталися додому по замерзлому снігу після браконьєрського полювання на дичину. Я пригадав 17 травня 1940 року. Бачив оголені фото Мері Брук на афішному стовпі, чув розпачливі ридання Єнні, коли я від'їжджав, уявляв її батька, який потонув під Філіпстадом.

І Гюннера, який водить моєю рукою, доки я пишу ці рядки, якого я позбавив усього, чим він жив, навіть дитини. Я лежав і згадував кав'ярню «Закапелок», таємничу відьму, яка хотіла чимось приснути в очі Бйорна Лунда, й оркестр, який грав гімн Фінляндії, бо грати норвезький гімн «Так, ми любимо цей край» було заборонено.

Я писав про відвідувачів кав'ярні «Закапелок». Радий, що їх знав. Хтось опинився в тюрмі, а хтось пішов на розстріл — вони вже ніколи не прийдуть у «Закапелок», але часто можна помітити їхні заблукані між столиків тіні. Вони сповнили свій обов'язок і тепер стояли з похиленими головами, чекаючи, доки настане їхній час. Зійшли в царство мертвих, не зронивши «так» чи «ні», і марно відступникам молити в них прощення.

Одного темного серпневого вечора, незадовго до від'їзду, я йшов вулицею Русенкранцгатен, обігнав двох молоденьких дівчат, майже не роздивився їхніх постатей у м'якій сутіні. Одна сказала до другої: «Не кохай усіх, бо лихо не спить». Вони зникли в пітьмі, а голос ще довго бринів у моїх вухах ніжним дотиком. Мене охопило глибоке хвилювання, і я пішов за ними. Промовлений дівочим голосом у затемненому місті вірш здався живішим, ніж у мить створення поетом. Я бачив їх віддалік, мов щось темне в темному. Вони сповільнили крок. Я чув, як прошебетали одна одній «бувай».

Проходячи повз цих ледь видимих, тендітних дівчат, — лише білосніжні зуби зблиснули у темряві, — я почувався незграбою і докінчив рядок Арнульфа Еверланна¹ своєю ламаною норвезь-

кою: «Іншого, заради себе ж, покохай». Поет перебував у Німеччині, до нас не раз доходили чутки про його загибель.

Хтось колись мені розповідав про написані в одному листі слова Бальзака: «Люди багато говорять про перше кохання, але дай мені, Боже, розквитатися з останнім».

Я знаю, що її не забуду, доки б'ється моє серце. Вона була подругою юності, вона знову до мене повернулася. То був розкішний сон, який доснився до самого кінця.

Я вибрався з темного лабіринту, але ніколи не добрався до щастя. Та це не так уже й важливо, якщо Агнес-Сусанни немає серед живих. Когось можуть ввести в оману підводні течії, хтось може повірити, що це і є справжнім життям, і буде отак блукати, доки одного ранку знайде на березі власний труп.

Ось я сиджу у своїй безпорадності, з жахом уявляючи, через що їй довелося пройти. Бачу, як сірі переддосвітні сутінки сіються у віконце камери, поволі вихоплюючи з темряви спотворене тіло Сусанни.

Мій сину, ти ніколи не побачиш її на вулиці, твоя мати ніколи не покаже її тобі й не скаже: «Дивись, це та, що відібрала в тебе батька». Лише я її бачу, бо вона навіки моя, день і ніч бачу її постать так виразно, ніби вона стоїть наяву у вітальні. Я до найменших деталей знаю її обличчя, кожну лінію тіла, звучання голосу, тихе мугикання, коли вона залишалася сама в кімнаті, потішне дитяче личко, коли перекушувала нитку. Знаю її безпомічні долоні, так ніби вони мої. Ніхто не забере це від мене, навіть смерть. Якщо існують князі світла й темряви, то вони найближчі до тебе у просторі поміж чоловіком і жінкою. Я мало в що вірю, зате вірю у заблуканість, страх і твоє тіло, винесене на берег.

Сусанна навчила мене більшого, ніж будь-хто інший, — не знаннями, а своїм існуванням. У ній неймовірно вживалися Бог і Диявол, та вона не вмiла їх ні розділити, ні котрогось позбутися, тому невмотивована доброта сусідила в ній з такою ж невмотивованою злобою. Могла б стати неперевершеним пастирем людських душ, але не стала ніким, бо, налякана й само-

тня, зійшла в долину смерті й там воскресла. Вона була непересічною людиною, та саме непересічні найбільше потребують тепла й приязні в юні роки, коли формується особистість. Нічого такого вона не зазнала. А могла ж стати тією, на кого ми сподіваємося.

Карлсон сидить, заглибившись у Букера Вашингтона. Що ж, Сусанно, я знаю, що переживу цей біль, і ти, — де б не була, — не матимеш нічого проти. Лише одне бажання не дає мені спокою, бажання, властиве і старим, і молодим: якби ж то я міг загладити все зло, яке спричинив. Ти не вчинила нічого поганого, бо заплатила високу ціну, і після тебе зосталося хіба лиш добро.

Я укриваю тебе саваном, Сусанно. Я бачу твоє відкрите, добре обличчя, яке колись до невпізнання побив Гюннер. Так неминуче мусило статися, ти ж розуміла...

Ти потрапила до рук катів. Ніхто з тих, хто тебе любив, не зможе вклонитися твоїй могилі. Щойно впала зірка.

Народ сам ніколи не зумів би провести такий досконалий відбір, як це зробили в Норвегії німецькі тупі капралаи. І хоч серед вибраних опинилися також злочинці, вони були насамперед норвегами. Якщо колись на монументі перемоги будуть викарбувані імена загиблих, норвеги очолять список, однак без імені Сусанни Тіле-Гюннерсен він буде неповним.

Я написав ці рядки чотирнадцять днів тому. Сьогодні Карлсон і Мері спакували останні речі, я заберу їх обох зі собою, завтра ми від'їжджаємо.

Ця книжка уже має кілька передмов, ось іще одна, яку я написав, коли ухвалив перед собою рішення більше нічого не писати. Іноді мені здається, що все — лише передмови.

Акціонерне товариство викупило мою майнову частку у фабриці. Тепер я не маю до неї жодного стосунку.

Тепер багато пишуть про вторгнення. Союзники прийшли надто пізно, щоби врятувати Сусанну. Хіба не так вважаємо? Як усім нам хотілось би, щоб ті, кого ми любили, встигли порятуватися від рук вандалів — та марно...

Друга передмова

Сан-Франциско, вересень 1940

Вечірнє сонце вдалині над маленьким озерцем спіжить крізь шибку. Світло б'є по очах, коли я дивлюся у той бік. Я сам у будинку. Через якесь непорозуміння вся прислуга виявилася цього дня вихідною, та коли я пообідав і залишився сам, мене огорнув блаженний спокій. Несподівано приємне відчуття, що ніхто, окрім тебе, не мислить і не дихає у цьому великому будинку.

Спершу я сидів на веранді й курих, але не взяв зі собою, як завжди, книжки. Докуривши сигару до половини, зайшов у дім, вийняв подорожні нотатки з Норвегії. Сидів якийсь час, дивлячись на великий стос паперів. Чого тут лиш не було: поштовий папір, блокноти, ресторанный меню, конверти, обірвані краї газет.

Уже через кілька годин після того, як у лютому 1939 року потяг виїхав із Сан-Франциско, мене вперше охопила безмірна тривога, яка згодом часто поверталася і впродовж наступного року чимало витягнула з підсвідомості на поверхню. Ніби буря здійнялася у душі. Це проявилось нестримним бажанням негайно зійти з потяга вже на наступній станції і відмовитися від подорожі.

Що я забув у Норвегії? Востаннє я там був тридцять один рік тому, я не впізнаю тієї країни. Ліпше було б залишитися у Каліфорнії.

Звісно, я не зійшов з потяга. Заходився натомість аналізувати свої настрої, більше схожі на страх. Хай там як, але, певно, саме той тривожний стан спонукав мене до писання нотаток.

Щось у мені зрушилося. Я втратив точку опори. Трохи згодом, сидячи у вагоні-ресторані, вирішив писати подорожній